

Микола Крикун

ЯК ОБИРАЛИ І СКИДАЛИ ВІЙТІВ У ПРИВАТНИХ МІСТЕЧКАХ ПОДІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХVІІІ ст.

Засноване на нормах магдебурзького права, міське самоврядування в українських землях в часи, коли вони належали Польському королівству і Великому князівству Литовському, а від 1569 р. – тільки Польському королівству в складі Речі Посполитої, в загальних рисах добре відоме. Та прояви дії цих норм на окремих територіях, в окремих міських поселеннях потребують посиленого вивчення. Зокрема викликає до себе інтерес інститут війтівства. Обмаль джерел, що його стосуються, зумовив те, що наші уявлення про його функціонування надто уривкові¹. Тому кожне тогочасне джерело, яке засвідчує участь війтів у міському самоврядуванні, є цінне.

У відділі рукописів Бібліотеки Чарториських (Краків) нам пощастило натрапити на два унікальні документи, що розповідають про те, як станом на 1717 р. обирали й скидали війтів у містечках північної частини Летичівського повіту Подільського воєводства – Новій Сеняві і Старій Сеняві². Ці містечка*, розташовані над Іквою, притокою Богу (Західного Бугу), входили до складу великого маєткового комплексу – Меджибізької волості, якою у той час приватно володів краківський каштелян і гетьман великий коронний Адам

¹ Заяць А. Інститут війтівства в містах Волині ХVІ – першої половини ХVІІ ст. // Центральна і Східна Європа в ХV–ХVІІІ ст.: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича / За ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна. Львів, 1998. С. 106–112; Білоус Н. Київські війти ХVІ – першої половини ХVІІ ст. // Київська старовина. 2002. № 3. С. 32–51; вона ж. Привілеї на київське війтівство ХVІ – першої половини ХVІІ ст. // Архіви України. 2002. № 1. С. 112–124; вона ж. Привілеї на війтівство київським міщанам Черевчеям // Архіви України. 2002. № 4/6. С. 239–242; вона ж. Функції та основні напрями діяльності київського магістрату в ХVІ – першій половині ХVІІ ст. // Український історичний журнал. 2005. № 5. С. 4–17. Див. також у порівняльно-методологічному аспекті: Zaleśka M. Wójtostwa dziedziczne w miastach Małopolski w różnym średniowieczu (Studium historyczno-prawne). Warszawa, 2005 (на с. 165–181 наведено перелік літератури, який охоплює і ХVІ–ХVІІІ ст.).

² Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 7727, rok 1717.

* Нині Нова Сенява – це село Нова Синявка Старосинявського району Хмельницької обл., Стара Сенява – селище міського типу Стара Синява того ж району.

Миколай Сенявський³. Згідно з інвентарем цієї волості, складеним у тому ж 1717 р.*, що й згадані документи, але на пару місяців раніше, ніж вони, в Новій Сеняві налічувалося 244 житлові будівлі (господарства) підданого християнського населення (а також панський дім і руські шпиталь та школа), в Старій Сеняві – 281 житлова будівля підданих-християн (а також дім руського священика і руські шпиталь та школа)⁴.

Стара Сенява користувалась магдебурзьким правом від часу її заснування, яке можна умовно розпочинати видачею королем Сигізмундом I на Краківському сеймі 29 березня 1543 р. привілею гетьманові польному коронному і белзькому воєводі Миколаєві Сенявському, котрим було дозволено закласти на Сенявському полі місто на цьому праві⁵. Доречно зазначити, що Стара Сенява у знаних нам джерелах до 1660-х років йменувалася Сенявою. Найраніше відома згадка про Нову Сеняву припадає на 1571 р. – тоді (і пізніше, принаймні до початку 1590-х років) вона фігурує як село Нове Містечко. У 1599 р. це поселення вперше зустрівся як містечко з назвою «Нова Сенявка». Означення його містечком певний час було нестійким. Регулярно як містечко Нова Сенявка воно присутнє в документах найпізніше від кінця 1620-х років⁶. Десь у той час або пізніше, до вибуху Хмельниччини, Нова Сенявка отримала магдебурзьке право. Отримання його в період Хмельниччини і до кінця XVII ст. було неможливе з огляду на політичну ситуацію в Подільському воєводстві.

Користування цим правом обома містечками в ході їх відродження, яке відбувалося після повернення 1699 р. цього воєводства Османською імперією Речі Посполитій, непрямо засвідчено згаданим вище інвентарем Меджибзької волості 1717 р.: згідно з ним, кожне з містечок мало своїх війта (в Новій Сеняві ним був Михайло Борисенко, в Старій Сеняві – Єнджей Грех), бурмистра (то були відповідно Фесько Петрусь і Федір Кузьмич) і присяжного (відповідно – Микита Коротич і Грицько Девлеш). За тим же інвентарем, М. Борисенко та Г. Девлеш прибули до містечок на поселення звідкілясь – перший 12, другий 14 років тому, всі інші перелічені особи були дідами (dziedzice), тобто потомственими підданими А. М. Сенявського (вони могли бути корінними мешканцями цих містечок або прибути до них з інших посе-

³ Про нього: *Link-Linczewski A. K. Sieniawski Adam Mikołaj // Polski Słownik Biograficzny* (далі – PSB). Warszawa; Kraków, 1996. Т. XXXVII. S. 105–115.

* Цей документ здано нами до друку.

⁴ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 8174, t. 2; стара нумерація цього рукопису – 4035 IV.

⁵ *Matricularum Regni Poloniae Summania. Varsoviae, 1915. Pars IV: Sigismundi I Regis tempora complectens. Vol. 3: Acta vicecancellariorum 1533–1548. P. 193–194.* Див. також: *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana przez M. Balińskiego i T. Lipińskiego / Wydanie drugie poprawione i uzupełnione przez F.K. Martynowskiego. Warszawa, 1886. Т. III. S. 194.*

⁶ *Крикун М.* Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 2002. Т. CCXLIII: Праці Історично-філософської секції. С. 484.*

лень Меджибізької волості чи з інших маєткових комплексів даного магната, розташованих у Подільському і Руському воєводствах).

Варто вказати на те, що Є. Грех володів найпотужнішим господарством у своєму містечку (він мав найбільше робочої худоби – одного коня й чотири воли), а М. Борисенко в цьому відношенні поступався в «своєму» містечку тільки вдові Підопригорісі з її жонатим сином – козаком (останні мали двоє коней і шість волів, тоді як той – одного коня і чотири воли). Інших критеріїв заможності інвентар не подає. Напрошується припущення, що війтами в цих містечках зазвичай ставали заможні господарі. Війти, бурмистри й присяжні були вільні від будь-яких тих повинностей на користь свого пана (А. М. Сенявського), які виконували інші мешканці містечок.

Про функції війтів, бурмистрів і присяжних жодним словом не сказано ні в інвентарі 1717 р., ні в двох документах, які згадані вище і про які йдеться далі в даній публікації, ні в інших відомих нам документах тогочасної і пізнішої Меджибізької волості; не сказано про них і в синхронних цій волості джерелах інших землеволодінь Подільського воєводства. Про ці функції можна судити на підставі фрагментарного матеріалу приватних містечок інших українських воєводств, оскільки вони, функції, на всьому просторі українських земель у складі Речі Посполитої в ті часи були аналогічні.

Нова і Стара Сеняви не мали повного комплекту штату самоврядування, тобто штату, який відповідав би нормам поширеного на українських землях магдебурзького права: згідно з цими нормами міська громада обирала раду з чотирьох райців (бурмистрів), які очолювали її ротаційно і яка розглядала цивільні справи, та лаву з чотирьох присяжних (лавників), яких очолював війт і яка судила кримінальні справи*. Відсутність такого комплекту зумовила те, що в Новій і Старій Сенявах, як і в інших містечках з подібним складом міського уряду, міську владу очолював війт, а бурмистр і присяжний були його помічниками – з ними війт розглядав і кримінальні, і цивільні справи. В обов'язки цих осіб входило також стежити за порядком, спокоєм і безпекою мешканців, облік останніх і житлових будівель, збирання податків, контроль за виконанням підданими повинностей на користь пана. Апеляції на рішення війта та його помічників надходили або до замкового суду, який діяв в адміністративному центрі маєтку – землеволодіння, або – прямо до власника останнього⁷.

* Саме таким у 1717 р., за згаданим інвентарем, був склад самоврядування міста Меджибожа – адміністративного центру названої волості. До цього складу входили: війт Кшиштоф Ян Зажицький, бурмистри Пьотр Соболевський, Стефан Маковецький, Станіслав Васкевич, Юзеф Стебло, присяжні Григорій (Grzegorz) Маценко, Яцентій Западничик, Ян Сідляренко, Дмитро Гречин, а також писар Теодор Луцький. Війт, бурмистри і писар були шляхтичами; війт прибув до Меджибожа 18, писар – 1, Д. Гречин – 5 років тому, всі інші – то дідичі.

⁷ *Maciszewski M. Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej Polskiej. Monografia historyczna. Brody, 1911. S. 123–140.* Варто вказати на те, що на 1717 р. містечко Бережани було центром розташованого в Руському воєводстві приватного маєтку А. М. Сенявського.

Що ж до згаданих двох документів, то складено їх у результаті заслухання (*inquizycyi*) в Новій Сеняві 16 листопада і в Старій Сеняві 16 грудня 1717 р. свідків (*świadków*) подій, про які у них мовиться, трьома особами, призначеними для цього, як можна здогадуватися, А. М. Сенявським або високопоставленим адміністратором його маєтків; ці ж особи скріпили дані документи своїми підписами. То були вінницький гродський суддя Феліціан Казімеж Міхаловський⁸, Мартин Лосовський (його А. М. Сенявський наприкінці свого персонального в липні-вересні 1717 р. об'їзду Меджибізької волості з метою дізнатися про її стан⁹ призначив губернатором (управителем) цього маєтку¹⁰) і Ян Студзінський (відомостей про нього виявити не вдалося). Документи писані польською мовою рукою шляхтича Шимона Єжи Цереновича – від 1711 р. пленіпотента (уповноваженого) Я. М. Сенявського в справах його маєтків – землеволодінь, розташованих у Подільському і Брацлавському воєводствах (був також поетом та істориком-хроністом)¹¹. У цьому легко переконатися шляхом співставлення письма даних документів та рукописних книг, беззастережно написаних цією особою (до цих книг належить, зокрема, три томник «*Plac prawnych grac*»¹²).

Перед комісією (так іменуємо щойно названі три особи) свідчили: в Новій Сеняві – Василь Мулька, Іван Юшечка, Данило Мациренко й Яцько, в Старій Сеняві – Андрій (*Andrey!*) Грех, Іван Бабенко, Іван Гук, Максим Луценко, капрал Міхал Завадзький. Усі вони, окрім останнього, значаться в інвентарі 1717 р.: Василь Мулька, Іван Юшечка, Максим Луценко – як дідичі на повинностях, Іван Бабенко – як дідич – козак, що перебуває на панській службі, але тимчасово звільнений від неї, оскільки дім його знесено «для ринку», Яцько (в інвентарі – Яцько Поночовний), Данило Мациренко (в інвентарі – Данило

⁸ Про нього: Архив Юго-Западной России, издаваемый Коммиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1910. Ч. II. Т. 3: Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западной России в 1696–1726 гг. С. 362–363, 375, 381, 400, 402, 484, 490, 686, 771; *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej / Opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego, przy współudziale Adama Amilkara Kosińskiego, wykończony i uzupełniony przez Aleksandra Włodarskiego. Wydany staraniem i kosztem córek autora. Warszawa, 1913. Т. X. S. 369*; Львівська Наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України (далі – ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 3268 I, т. 1, с. 51, 76–81, 90, 106, 131; т. 2, с. 371, 376, 402, 405, 491, 493.

⁹ Крикун М. Шимон Єжи Церенович і його книга «*Plac prawnych grac*» // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ; Львів, 2004. Т. 2. С. 400.

¹⁰ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 3268 I, т. 1, с. 35, 82, 104. Про нього також: Там само. С. 123–124, 139, 319, 553, 620, 644.

¹¹ Про нього: Крикун М. Шимон Єжи Церенович ... С. 377–406; *Buczek K. Cerenowicz Jerzy Szymon // PSB. Kraków, 1937. Т. III. S. 233; idem. Z dziejów archiwistyki prywatnej (archiwa xx. Czartoryskich) // Studia historyczne ku czci St. Kutrzeby. Kraków, 1938. Т. II. S. 52, 56–57, 62–63.*

¹² Зберігається в: ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 3268 I, т. 1–2; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Sucheja, № 310/392. Див. також: Крикун М. Шимон Єжи Церенович ... С. 378.*

Мацilenко) та Іван Гук – як прибулі (відповідно 10 (з Польщі), 12 (із Старого Костянтинова*) і 24 (від Заслава**) років). Про А. (Є.) Греха сказано вище.

Згідно зі свідченнями, безпосереднім поштовхом для скинення в Новій Сеняві в'їта (у відповідному документі його не поймає; нагадуємо, що за інвентарем то був Михайло Борисенко) послужила суперечка між ним та Іваном Головченком (в інвентарі – Іван Головашенко) на сватанні у Грицька Рудя (Рудого): Головченко, напевно як сват, запропонував закластися на сплату 15 битих талярів*** тією стороною, котра порушить шлюбний контракт; в'їт на це сказав Головаченкові: «ніж говорити про 15 талярів вини, або закладу, ти б краще віддав панові чинш, який належиться». Потому в'їт попрямував до себе додому, а ображений Головченко – до ратуші. Під ратушею Головченко став скликати людей, заявляючи: «скиньмо цього в'їта, бо він нам відмовляє (odkazanie)», а далі пішов у ратушу, щоб домогтися виходу з неї в'їта до громади, яка мала скидати його з уряду, котрий він займав. Головченко вийшов з ратуші без в'їта (з дальшого свідчення можна зробити висновок, що в'їт у ратуші був, що, отже, він встиг на той момент повернутися туди з дому). Василь Мулька, очевидець того, що відбувалося перед ратушею, переконував Головченка в тому, що не можна скидати в'їта, не довівши раніше про це до відома (bez wiadomości) губернатора, приїзд якого очікується з години на годину (co godziny; малося на увазі, що для полагодження конфлікту слід дочекатися цього приїзду). На це ті, хто зібрався біля ратуші, одностайно (jednostaunym głosem) вигукнули: «ми в'їта обрали, ми його і без (przez!) його мосці пана губернатора скинути можемо, адже у нас в'їт некоронований». Барабаш (в інвентарі значаться два Барабаші – Остап і Стефан, обидва вони – дідичі, мають відповідно одного і два воли, виконують звичайні повинності) сміючись, додав: «як в'їт не хоче вийти до нас, то я буду в'їтом, а (скинутий. – М. К.) в'їт нехай збирається їхати до лісу по дерево, якщо ж не забажає поїхати, то візьмемо його під варту, приставивши до нього жовніра» (to mi ehekucaу postawmy, to iest żołnierza). Згодом Головченко пішов до себе додому, взяв там гроші, щоб їх віддати (скоріше всього тут ідеться про 15 талярів, які потрібно було здати під згаданий вище заклад). На шляху з дому його перестріли Барабаш, Шахворост (в інвентарі є чотири Шахворости – Карп, Самійло, Мисько і Остап) й інші. З ними він попростував до корчми, «щоб скинути в'їта» (na zrzucenie wóyta). Видно, йому повідомили ці люди, що в'їт перебуває в корчмі. У ній в'їта саме чатував горілкою Яцько (нагадуємо, що в інвентарі – це Яцько Поночовний). Головченко двічі заходив до корчми зі зверненням до в'їта, щоб він вийшов до громади, яка зібралася перед нею, та той відказував, що вийти не може, бо є п'яний, а раз до цього довів, що чекає в скорому часі на прибуття губерна-

* Нині місто Старокостянтинів, районний центр Хмельницької обл.

** Нині місто Ізяслав, районний центр Хмельницької обл.

*** Битий таляр у той час дорівнював вісьмом злотим боратинками (мідними монетами).

тора, напевно тим самим даючи зрозуміти, що без втручання останнього його, війтова, доля не може бути вирішена. Зайшовши в корчму втретє, Головченко повідомив війтові: «ти у нас уже не війт, маємо іншого війта (йшлося, очевидно, про Барабаша. – *М. К.*), а ти готуйся дати пару волів, бо ми взяли в минулого війта Крушка (в інвентарі – Грицько Кружко) одного вола». На це війт відповів: «як пан (губернатор. – *М. К.*) приїде, то можна взяти й чотири, а не пару волів, коли буде доведена моя провина» (ieśli co na mnie pokaże). На четвертий раз Головченко з'явився в корчмі з Барабашем, і цей мовив до війта: «ти вже у нас не війт, віддай мені насіку, або палицю (nasiekę alias laskę; тобто ознаку війтівської влади. – *М. К.*), а сам їдь по дерево до лісу Згару чотирма волами». Війт на це: «як приїде пан, то, вклонившись йому і подякувавши громаді, не лише чотирма, а й шістьма волами поїду». Вступивши в корчму, Марундик (в інвентарі його нема) сказав: «купи нам, війте, гарнець горілки за те, що ми тебе скинули». Той відказав: «не лише гарнець, а два гарнця вам куплю, як пан приїде». Потім Яцько вивів війта з корчми, і цей, прямуючи в його супроводі до себе додому повз громаду, зняв шапку й вирік (можливо, глузуючи): «дякую за честь, панове громадо, за те, що мене з війтівства скинули, як пан приїде, то ще вам подякую».

З документа, який містить свідчення стосовно Старої Сеняви, випливає, що безпосереднім поштовхом до скинення війта А. Греха була образа (uraza) на нього Панька Гнівушенка (за інвентарем він – вільний від звичайних повинностей козак, перебуває на службі у римо-католицького священника [dla plebanii]) за те, що той, за підтримки з боку бурмистра (нагадуємо, що за інвентарем то був Федір Кузьмич), ксьондзу плебанові віддав якийсь дім (chałupę). Одразу (zaraz) після від'їзду зі Старої Сеняви до Сенявки (так у документі названо Нову Сеняву) згаданих вище Ф. К. Міхаловського і М. Лосовського (далі переконаємося в тому, що й – Я. Студзінського) Гнівушенко в підпитому вигляді став підмовляти близько 20 осіб скинути стару й «поставити» нову владу (urząd stary zrzucić a nowy postanowić). Йому прийшла в голову ідея обрати війтом Михайла Підвального, бо то – «чоловік добрий, був бурмистром під час Союзу» (Związku)*. За інвентарем, Підвальный числився козаком, сплачував 15 злотих річного чиншу (інших повинностей не виконував), мав коня і два воли, прибув до Старої Сеняви 11 років тому з Торговиці – села, що у Волинському воєводстві**. Приналежність його до місцевого козацтва доводить його заможність. Підвального вмовили стати війтом і, піднісши на руках, обрали на цей уряд. Одразу потому Гнівушенко, а також Гнат Калапко, Василь Швець, Семен Бугаренко й «чимало інших» обрали бурмистром «чоловіка убогого» Педосенка (в інвентарі – Іван Педо-

* Мається на увазі Тарногородська конфедерація – широкий магнатсько-шляхетський рух, спрямований проти короля Августа II, який прагнув використати введені в Річ Посполиту саксонські війська для посилення своєї влади; рух тривав від 25 листопада 1715 р. до 1 лютого 1717 р.

** Нині село Млинівського району Рівненської обл.

сенко, дідич), очевидно, скинувши перед цим з даного уряду Кузьмича, і пішли до корчми з новими війтом та бурмистром. Перед самим їхнім приходом до корчми в ній з'явився Ярема Рибак і звернувся до війта, який з бурмистром частувався пивом, з такими словами: «пустий війте, там громада іншого обра-ла (війта. – *М. К.*), і ти не війт, і бурмистр не бурмистр». Побоюючись більшого «галасу», Грех і Кузьмич попрямували до себе додому, звідти – до підстарости (=адміністратора, тобто до представника центральної влади Меджибізької волості в Старій Сеняві), якого вмовляли писемно повідомити губернаторові про те, що зчинилося. А Гнівушенко і ті, хто його підтримував, тим часом пили в корчмі за здоров'я новообраних війта і бурмистра (*powo obrany urząd pili*), напевно, в їхній присутності. Наступного дня вони пішли до губернатора разом з новообраними, очевидно, для затвердження ним останніх на їхніх урядах. З зізнань «всієї громади», читаємо в документі, випливає, що призвідцями сваволі (*motorami do tey swawoli*) були Панько Гнівушенко, Федір Кульчук і Гнат Калапко, їхніми помічниками – Іван Пархом, Іван зять Должанського (в інвентарі він не зять, а син Должанського), Малюта (в інвентарі – Василь Малюта) і Наум Максименко, з ними ходили «по війта» (до Михайла Підвального – вмовляти його дати згоду на зайняття війтівського уряду. – *М. К.*) Лук'ян Гученко, Омелян Хіхальчук (в інвентарі – Омелян Хіхляч), Іван Максименко (в інвентарі його немає), Василь Швець, Дмитро Швець, Мартин Полешук, Василь Майданників (в інвентарі – Василь Майданник), Грицько Луценко та Андрушко Бугаренко. В документі згадано також Мосія (в інвентарі – Мойсій Колачниченко), який до описаної події не був причетний.

Обидва документи завершуються такою констатацією комісії: «ціла громада зізнає, що такі звичаї в них, що коли мали жаль на котрогось урядника (*urząd*), то скидали його і ставили нового і щойно з поставленим урядником повідомляли (про те, що відбулося. – *М. К.*) замковій владі (*zwierzchności zamkowej*; тобто центральній владі волості, резиденцією якої був Меджибізький замок. – *М. К.*) і просили затвердити (вибори. – *М. К.*); однак пан Дессієр заборонив їм цю вольність». Дессієр – це Жан Баптист Десьє (*Dessieur*), спольщений француз (писався – *Jan Dessyer*); у 1702–1714 рр. – губернатор Меджибізької волості, водночас і пізніше – меджибізький комендант, офіцер в чині полковника¹³. Згадана заборона Десьє припадає, безперечно, на час його губернаторства. Документи засвідчують, що мешканці обох містечок нехтували нею, далі трималися звичаїв, зазначених комісією, – самовільно обирали війтів, бурмистрів (звичайно ж – і присяжних), повідомляли про це губернаторові, просячи, а то й – вимагаючи, щоб він затверджував доконані вибори. Судячи з заголовків – преамбул тих же документів, адміністрація волості трактувала такі дії міщан як свавілля, як вчинки, здійснені без належного з нею погодження.

¹³ Про нього: *Крикун М. Шимон Єжи Церенович ...* С. 383–384; *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*. 1906. Т. III. С. 158; *Herbarz Polski. Cz. I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał A. Boniecki. Warszawa, 1902. Т. IV. С. 266–267.*

Як бачимо, скинення війта тягло за собою скинення бурмистра. Це вказує на залежність уряду останнього від уряду першого. Тож не дивно, що негативне ставлення міщан до війта ніби автоматично перекидалося на бурмистра.

У документах говориться лише про безпосередні поштовхи до зміни громадської адміністрації в містечках. Очевидно, причиною «переворотів» у них були зловживання війтів (і бурмистрів) даною їм владою. Варто звернути увагу на те, що ці «перевороти» здійснили групи міщан, очолені вольовими Іваном Головченком і Паньком Гнівушенком.

Цікава така деталь, засвідчена одним із двох документів: міщани вимагають від скинутого війта дати їм волів і виїзду у ліс по дрова своїми кількома волами. Чи не для того, щоб принизити його, помститися за скоєне ним? Може, то був звичай такий?

Зі згаданих обома документами 22 осіб – господарів, приналежність котрих до дідичів або прибульців за інвентарем вище нами не вказана, за цим же джерелом 10 – то дідичі (Шахворост, Крушко, Калапко, Семен Бугаренко, Андрушко Бугаренко, Кульгук, зять (син?) Должанського, Гученко, Хіхальчук, Луценко), 11 – прибульці (Головченко (прибув з-за Дніпра 10 років тому), Рудь (Рудий; з Волині, 11 років), Василь Швець (з Волині, 16 років), Дмитро Швець (з-за Луцька, 17 років), Рибак (з Чорторії – містечка Кременецького повіту Волинського воєводства*, 6 років), Пархом (від Острога, 20 років), Наум Максименко (з Дунаївців – містечка Кам'янецького повіту Подільського воєводства**, 12 років), Полешук (від Острога, 12 років), Малюта (з Волині, 11 років), Майданників (з-за Дніпра, 16 років), Мосій [не подано звідки, 9 років]); Іван Максименко в інвентарі відсутній.

І насамкінець. Виникає питання: коли саме сталися зазначені події? Своє перебування в Меджибізькій волості з метою, як сказано вище, обстеження її стану, А. М. Сенявський завершив 17 вересня 1717 р. Звідси він виїхав до містечка Зінькова – центру маєтку, власником якого теж був, звідти – 20 вересня до Сатанівського маєтку, який йому так само належав (обидва маєтки теж були розташовані в Подільському воєводстві). 1 жовтня Сенявський прибув до Кам'янця-Подільського, а через пару днів вибув за межі цього воєводства¹⁴. Немає підстав вважати, що мешканці Нової і Старої Сеняви збунтувалися проти війтів до початку жовтня або навіть дещо пізніше. В такому разі скинення і вибори війта (й бурмистра) в Новій Сеняві «втискаються» у період між цим часом і 16 листопада, коли комісія заслуховувала у ній свідків. У Старій Сеняві така сама подія відбулася після згаданого вище відбуття з неї Ф. К. Міхаловського і М. Лосовського, тобто членів комісії (в документі стосовно Старої Сеняви, де про це сказано, чомусь не названо Я. Студзінського), до Нової Сеняви. Саме їхній приїзд сюди мав на увазі війт Михайло

* Нині – село Стара Чорторія Любарського району Житомирської обл.

** Нині – місто, районний центр Хмельницької обл.

¹⁴ ЛНБ НАН України, від. рукописів. Ф. 5, оп. 1, спр. 3268 I, т. 1, с. 82.

Борисенко, коли його скидали з уряду, а він казав, що в скорому часі прибуде губернатор. Мета прибуття цієї комісії до Нової Сеняви невідома. Можливо, до неї дійшла вістка, що тут назріває виступ проти війта і вона мала намір його попередити. Якщо було так, то слід констатувати, що комісія приїхала запізно – в Новій Сеняві вже відбулася зміна міської влади. У такому разі можна твердити, що зміна припадає на один із перших днів другої декади листопада. І в такому ж разі зазначення в документі того, що виступ проти війта в Старій Сеняві стався одразу після виїзду комісії з неї, означає, що його потрібно датувати одним із кількох наступних днів тієї ж декади.

* * *

Обидва документи наводяться нижче повністю. Лапки і майже всі діакритичні знаки подані нами.

ДОКУМЕНТИ

1717 р., листопада 16. Нова Сенява; грудня 16. Стара Сенява

Зізнання свідків про скинення й обрання війтів у цих містечках, зроблені перед комісією в складі вінницького гродського судді Феліціана Казімєжа Міхаловського, губернатора Меджибзької волості Марціна Лосовського і Яна Студзінського

№ 1

Inquizycya w sprawie o swywolne bez wiadomości zwierzchności zamkowey obieranie wóyта przez nowosieniawską gromadą, wywiedziona w Nowey Sieniawie d. 16 9.mbris 1717 a^o

1. Świadek Jacko zeznał, że przyszedłem do karczmy y kazałem sobie dać gorzałki. Tym czasem wóyt przyszedł do karczmy, iam go poczęstował gorzałką y prosiłem go siedzieć y prowadziłem go koło siebie. Gdzie tam kiedyśmy pili gorzałkę z wóytem, przyszedł do karczmy Iwan Hołowczenko od gromady, która się była zebrała przed karczmą, mówiąc: p. wóycie, prosi cię gromada do siebie przed karczmę. Wóyt odpowiedział: nie póyde, bom ia piiany. Po tych słowach wyszedł nazad do gromady, od których wkrótce powtórnie przyszedł tenże do wóyта do karczmy, mówiąc: pódź, p. wóycie, do gromady. On odpowiedział: nie póyde, bom y piiany y Pana ieszcze nie masz, którego prędko spodziewamy się. Ten potrzenie wołał do gromady, tedy wyszedł, iednakowo się zbraniał, mówiąc mu: iużeś ty u nas nie wóytem, mamy inszego, a ty gotuy się dać parę wołów, bo wzięliśmy u przeszłego wóyта Kruszka iednego wołu. Wóyt odpowiedział: wolno, iak Pan przyiedzie, wziąć y cztery, nie tylko parę, ieśli co mnie pokaże. Czwartym razem znowu przyszedł tenże Iwan Hołowczenko z Barabaszem y mówi Barabasz: iużeś ty u nas nie wóytem, odday mi nasiekę alias laskę, a sam iedź po drzewo do lasu Zharu czteroma wołami. Wóyt odpowiedział: iak Pan przyiedzie, to się, pokłoniwszy iemu y gromadzie podziękowawszy, nie tylko czteroma wołami, ale y sześcią pojedę. Potym wszedłszy do karczmy, Marundyk rzekł: kupże nam, wóycie, garnic gorzałki, ześmy cię zrzucili. Wóyt odpowiedział: nie tylko garniec, ale y dwa garce wam kupię, gdy Pan przyiedzie. Potym go wzięłem z karczmy

y prowadzialem go do domu. Idac tedy mimo gromady, zdiat czapke y rzekl: dziekuie za cześć, P. P. Gromada, żeście mię z wóytowstwa zrzucili, iak Pan przyedzie, ieszcze wam podziekuie.

2. Świadek Daniło Macyrenko zeznał, iż gromada, zebrawszy się przed karczmą, krzyczała: zrzućmy wóyta. Aż potym przyszedł Iwan Hołowczenko, rzekl do wóyta: iuż ty u nas nie wóytem, znajdziemy my inszego. Jam go nie puszczał, a potym y sam poszedł y nie wiem, co się tam stało.

3. Wasyl Mulka zeznał, iż słyszałem o tym, że na swataniu y Hryčka Rudego miał się powadzić z wóytem Iwan Hołowczenko y z tey okazji, wyszedłszy z tego swatania, Hołowczenko pod ratusz zwoływał ludzi, mówiąc: zrzućmy tego wóyta, ponieważ nam odkazuie. Y iak się zebiali pod ratusz, iam przyszedł do nich, chcąc wiedzieć, co chcą czynić. Aliści Hołowczenko wychodzi z ratusza, któregom się spytał, po coś tam chodziel. Odpowiedział mi: po wóyta, aby szedł do gromady, bo go zrzucimy z urzędu. Któremu ia perswadowałem, iako to macie bez wiadomości pańskiey zrzucac wżąd, kiedy tu co godzina spodziewamy się JmP^a gubernatora. Na co odpowiedzieli wszyscy iednostaynym głosem: «myśmy wóyta obrali, my go y przez¹ Jm. Pana gubernatora zrzucić możemy, wszak u nas wóyt niekoronowany». Barabasza także słyszałem, który smiejąc się mówił: kiedy wóyt nie chce wyniść do nas, to ia będę wóytem, a wóyt niech do lasa zbierze się iechać po drzewo, a ieżeli nie zechce poiechać, to mu exekucyą postawmy, to iest żołnierza. Potym, widząc niepohamowanych w swoiey imprezie, poszedłem do domu. Więcey nie wiem y nie widzialem.

4. Świadek Iwan Juszceczka zeznał, iż Iwan Hołowczenko na swataniu u Hryčka Rudia wymówił się, że zakładamy winy piętnaście talerów bitych, ieżeliby która strona miała się z kontraktu zrzucić, na co wóyt odezwał się: nie odzyway się ty z piętnastą talerów winy albo raczy zakładu, ale co należy na pana czynszu odday. Potym przemówiwszy się, poszedł do domu swego. Tenże Hołowczenko, powracając z pieniędzmi nazad, wołał mię, żebym się wrócił, gdyż niose pieniądze oddać. Jednak ia poszedłem do domu y, przyszedłszy przed swój dom, siedzialem na przyśpie y widzialem idących Szachworosta, Barabasza y inszych kilka, których nie pamiętam y nie uważałem, a ci szli do karczmy na zrzucenie wóyta.

Jednak cała gromada zeznaie, że takie zwyczaie u nich byli, że kiedy mieli do urzędu iaką krzywdę, to zrzucili go a nowy stanowili y dopiero z postanowionym urzędem zwierzchności zamkowy opowiadali się y o approbacyą prosily; iednak Jm. Pan Dessyer zabronił był tey ich wolności.

Dat(um) ut supra.

Felicyan Kaz. Michałowski, s.g.w., mp.

Jan Studziński

Marcin Łosowski

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddział rękopisów, rkps 7727, rok 1717. Оригінал.

¹ *Має буму без.*

№ 2

Inquizycya, wywiedziona na gronie miasteczka Starey Sieniawy o zrzucenie bez woli zwierzchności zamkowej urzędu mieyskiego a nowego postanowienie d. 16 Xmbris a° 1717

1. Świadek Iwan Babenko zeznał, że zaraz po odjeździe J.mw. PP. Michałowskiego, sędziego winnickiego, y Marcina Łosowskiego, guber(natora) międzyboz(kiego), Pańko Hniewuszenko, podpiwszy sobie a mając urazę za chałupę, Jmci Xiędzu pliebanowi oddaną, do wóyta y burmistrza, przyszedłszy do ludzi, których było ze dwadzieścia w kupie, zaraz począł ludzi podmawiać, żeby urząd stary zrzucić a nowy postanowić, potem rzekł: Michayło Podwalny, człek dobry, był burmistrem pod czas Związku, tego wóytem obierzmy. Y wziąwszy z sobą ludzi więcej niż dziesiątek, poszedł do Michayła Podwalnego y tam poczeli go prosić y ciągnąć do gromady, obiecuiąc go wuytem obrać. Z którymi poszedł Michaiło y tam zaraz poczeli go na rękach podnosić y wóytem go stanowić y postanowili. Potym poczeli się radzić, kogoby ieszcze burmistrem obrać. Tym czasem szedł Pedosenko, a nas kilka kazaków staliśmy na stronie y idącemu Pedosenkowi rzekliśmy: tyś człek ubogi, nic tobie potym, nie¹ bądź burmistrem. Ten, odstąpiwszy od nas, stanął sobie pod komorą u Żyda. Skupieni ludzie, iakoto przywódca Pańko Hniewuszenko, Kałapko, Wasyl Szwiec, Semen Bugarenko y innych niemało, wzięli między siebie Pedosenka y burmistrem go obrali y poszli z obranym urzędem do karczmy, a stary urząd ustąpił z karczmy, ale Mosiey przy tym obierzeniu nie był, aż nazaiutrz z obranym urzędem, nie wiem, iak się złączył. I poszli do Jm P^a gubernatora.

2. Iwan Huk zeznał, że Pańko Hniewuszenko, piiany wyszedłszy do ludzi, począł ich fomentować, żeby zrzucić stary urząd a nowy postanowić, y huk zrobiwszy, poszedł, był z niemi Kałapko y kupa ludzi do Michała Podwalnego y przyprowadziwszy go na miasto z iego domu. Iuż tego nie widział, alem słyszał, że go podnieśli do gury rękami, wuytem postanowiwszy. Burmistrza iak obrali, nie wiem, iak nazajutrz poiachali, nie wiem.

3. Andrey Grech zeznał, że iak wyprowadziliśmy Panów z miasta do Sieniawki, kupiwszy sobie obarcenków na mieście, pośliśmy do karczmy z burmistrem pożywić się, bośmy ieszcze na ten czas nie iedli; tam kazalismy sobie dać piwa. Gdzie usłyszeliśmy huk ludzi na mieście. W tym przyszedł do karczmy Jarema Rybak, mówiąc do mnie: pusty wóycie, iuż tam gromada inszego obrała y ty nie wóyt y burmistrz nie burmistrem. W tym obawiając się większego hałasu, poszliśmy z karczmy z burmistrem do domu, z domu pośliśmy do P^a podstarościego, opowiadając o ich takowym postępku, y prosiliśmy o pisanie Pana administr(atora) do Jm. Pana gubernatora, żeby oznaymił o tym, y poiechaliśmy.

4. Świadek kaprał Michał Zawadzki zeznał, że Pańko Gniewuszenko najpierwszym był przywódcą y Fedor Kulhuk y Kałapko, y to widział, że iak obrali sobie wóyta y burmistrza, przyszedli z hukiem do karczmy y, tam zasiadłszy, nowo obrany urząd pili, y choć widziałem, kto był pomocnikiem tym buntownikom, ale ich nie znam, ponieważ niedawnom nastał.

5. Świadek Maxym Łucenko zeznał, że najpierwszym początkiem był Pańko Gniewuszenko do zrzucenia urzędu y nowego postanowienia, któremu pomagał Fedor Kulhuk, był z niemi y Iwan Parchom y Naum Maxymenko, ale przy mnie iak tylko poczeli obrać Michała Podwalnego za wóyta, tak poszedłem od nich do domu, niechcąc się podjąć urzędu. Słyszałem o tym, że chodzili za nim do domu y tam, nie wiem, iak go z domu znowu do gromady wywabiali.

¹ *Зайве слово.*

Według zaś zeznania całej gromady byli motorami do tej swywoli Pańko Hniewuszenko, Fedor Kulhuk y Ihat (!) Kałapko, pomocnikami ich byli Iwan Parchom, Iwan zięć Dołżańskiego, Maluta y Naum Maxymenko, chodzili zaś tylko z niemi po wuoya Łukian Huczenko, Omelan Chichalczyk, Iwan Maxymenko, Wasyl Świec, Dmitro Szwiec, Martyn Poleszuk, Wasyl Maydanników, Hryćko Łucenko, Andruszko Bugarenko. Jednak cała gromada zeznała, że takie zwyczaje u nich byli, że kiedy mieli do urzędu jako krzywdę, to zrzucili go a nowy stanowili y dopiero z postanowionym urzędem zwierzchności zamkowej opowiadali się y o approbacją prosili; iednak Jm. Pan Dessyer zabraniał im takowej wolności.

Datt(um) ut supra.

Felicyan Kaz. Michałowski, s.g.w., mp.

Jan Studziński

Marcin Łosowski

Inkwizycya w sprawie o swywolne bez wiadomości zwierzchności zamkowej obieranie wóytya przez gromadę nowosieniaswką, iako też w Starey Sieniawie zrzucenie wrzędu a nowego postanowienie, przez Jchm. Panów Michałowskiego, Studzińskiego y Łosowskiego a° 1717 wyprowadzona.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddział rękopisów, rkps 7727, rok 1717. Оригінал.